

L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa romana i la seva àrea d'influència

MARGARIDA GENERA i MONELLS,
JOAN M. VIANNEY ARBELOA i RIGAU

La sessió d'avui té per objecte exposar l'estat actual de les nostres coneixences sobre la Tortosa d'època romana, no solament respecte al nucli urbà sinó també a la seva àrea d'influència.

INTRODUCCIÓ

Abans d'encetar el tema central de la nostra intervenció, cal fer unes consideracions generals sobre l'emplaçament de la ciutat fa més de dos mil·lenis i la distribució del poblament pre-romà a tota la contrada.

A. La situació geogràfica de Tortosa. L'indret que avui ocupa la capital del Baix Ebre devia oferir, dos mil anys enrera, unes condicions favorables per a establir-s'hi:

- la proximitat d'un port natural en el contorn de la costa;
- l'estuari del riu: l'Ebre era una via natural de comunicació amb les terres de l'interior.

B. Quant a l'antic poblament d'aquest territori, no hem localitzat per ara cap indici fefaent d'un primer nucli pre-romà en el mateix centre urbà de Tortosa; en canvi, coneixem diversos jaciments ibèrics als voltants de la ciutat actual.

A cada costat del riu tenim diversos establiments paleoibèrics, i alguns amb vestigis encara més antics, com la necròpoli del Mas de Mussols, a la Palma (l'Aldea), Mianes (Santa Bàrbara, Tortosa), l'Oriola (Amposta), i d'altres.

Remuntant el riu trobem diverses estacions també ibèriques però ja d'una fase més tardana (s. IV-III a.C.) com les Planetes o Mont de Barrugat (Bitem, Tortosa), el Castellot de la Roca Roja (Benifallet), a la vora esquerra, i les Valletes (Aldover), entre d'altres, a la vora dreta.

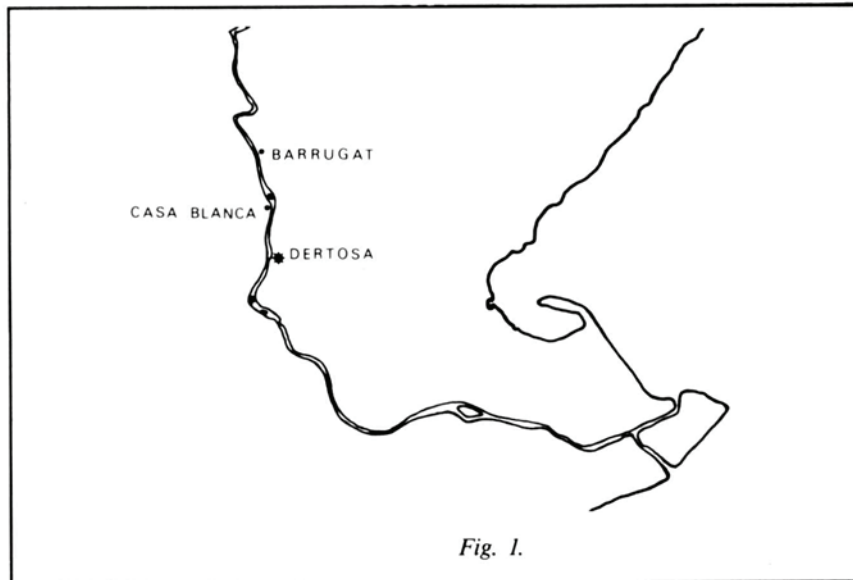

Fig. 1.

I. LA TORTOSA ROMANA

Concretant-nos a la problemàtica que ens planteja l'establiment de Tortosa en època romana, ens referirem a les fonts d'informació bàsiques:

1. La història, a partir dels textos clàssics més antics
2. L'arqueologia:
 - 2.1. L'epigrafia
 - 2.2. La numismàtica
 - 2.3. Els resultats de les excavacions més recents

I.1. Les dades que ens han proporcionat les obres clàssiques més importants són escasses i, sovint, poc precises. L'*Ora Maritima* d'Aviè esmenta la ciutat de Tyrichae, mercat de l'Ebre, moltes vegades identificada amb Dertosa, i la *Geografia* d'Estrabó ens dona una referència més directa sobre Dertosa, entre els anys 65 a.C.-20 d.C. (llibre III, cap. 4.6). D'altra banda, sabem per Plini que els seus ciutadans gaudien del dret romà (*Plinius secundus*, III, 23), i *Pomponi Mela* (II, 90) fa constar *Dertosa* com una de les ciutats regades per l'Ebre.

I.2.1. Quant a l'epigrafia, trobem un bon nombre de làpides en punts dispersos per la mateixa ciutat i la rodalia. En coneixem una trentena —algunes de les quals molt fragmentades— amb inscripcions llatines que ens confirmen, en part, les notícies tretes dels autors ara esmentats.

Una altra font de dades, ben coneguda, són els vasos de Vicarel·lo. En aquest itinerari de Gades a Roma trobem el nom de *Dertosam* entre *Intibillim* i *Subsaltum*, dels quals punts dista XXIII milles i XVIII, respectivament.

1.2.2. La numismàtica ens prova també la validesa d'aquestes dades. A mitjan segle I a.C., la seca de Tortosa encunyava moneda: asos i semis, amb les inscripcions: Mun HIBERA/IULIA i ILERCAVONIA. Més tard, a l'època de Tiberi (14-37 d.C.), apareix una nova emissió d'asos amb el vaixell i el cap llorejat de l'emperador, i amb les llegendes: TI CAESAR DIVI AUG F AUGUSTUS a l'anvers, i M.H.I. ILERCAVONIA-DERT al revers. En els semis, el nom de la ciutat figura a l'anvers: DERT. M.H., i al revers ILERCAVONIA, amb les representacions de la barca i d'un dofí, un a cada cara.

1.2.3. *Resultats preliminars de les darreres intervencions*

Tot i que les referències sobre les restes arqueològiques localitzades en aquest sector són ben nombroses —particularment pel que fa a les làpides que romanen encastades en vells edificis—, no responien fins ara a un pla conjunt de recerca com el que realitza el Servei d'Arqueologia de la Generalitat d'ençà de l'any 1981 i que se centra en la ciutat de Tortosa i el seu entorn.

L'etapa inicial d'aquest pla té per objecte:

- la recuperació de diversos elements d'època romana que es troben aprofitats en diferents construccions;
- la delimitació de la ciutat romana i la ciutat medieval;
- la datació precisa dels diferents establiments humans.

En primer lloc ens referirem a les intervencions que han tingut lloc dins el nucli de la ciutat i, a continuació, a les que s'han practicat en jaciments situats en barris o ravals més o menys allunyats del centre.

1. Plaça de l'Olivera
2. Costa de Capellans núm. 4
3. Costa de Capellans núm. 5
4. Plaça d'Alfons XII
5. Barrugat
6. Casa Blanca

1. *La plaça de l'Olivera*

Aquesta plaça, anomenada també de Nostra Senyora de la Cinta, és a la part vella de la ciutat, prop de l'Ebre i al costat de la Catedral; una de les portes del claustre s'obre a la plaça. Hi conflueixen, pel costat sud-oest, el carrer de la Rosa i el de Taules Velles, i pel nord-est, el de la Suda, el de la Mercè i el de l'Arc del Romeu.

Aprofitant la cessió a l'Ajuntament dels solars de tres cases que amenaçaven ruïna, aquesta plaça fou eixamplada pel sector sud-oest, i així quedà dignificat un dels accessos a la Seu més utilitzats. La Direcció General d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat prengué al seu càrrec les tasques d'adequació del conjunt.

Tenint en compte:

- a) la situació de la plaça dintre els límits del conjunt històrico-artístic de la ciutat, i
- b) l'existència de notícies sobre diverses troballes en indrets molt pròxims,

es decidí d'iniciar tot seguit una campanya d'excavacions a la plaça, abans que tressin endavant les obres esmentades així com les de construcció d'una façana artificial entre el carrer de Taules Velles i el de la Rosa.

Entre els anys 1982 i 1984 es va portar a terme la campanya segons aquest pla de treball:

1982 octubre

Primers sondeigs. Inici de les 3 primeres cales. Només vam arribar a 1,5 m de fondària, però ja va ser prou per a constatar que en aquest punt hi havia restes arqueològiques que requerien un estudi seriós.

1982 novembre

Començava pròpiament l'excavació. Vam anar aprofundint les cales oberes abans. Hi treballàvem mentre l'estat del temps ho permetia. El nivell freàtic era molt alt; cada vegada la tasca esdevenia més lenta i es feia més difícil distingir nivells i materials.

1983 març

Abans que comencessin les obres de la plaça i de la façana artificial, vam reprendre els treballs d'excavació fins arribar a més de 6 m de fondària en una de les cales. També vam eixamplar la cala I, un metre per cada costat i la dimensió total arribà als 3 m per 4 m.

A partir d'aquell moment, emplenàrem de sorra les tres cales després d'haver recobert totes les estructures amb porex-pan.

Tot seguit foren iniciats els treballs de la façana esmentada, durant els quals les excavacions quedaren interrompudes.

1983 desembre

Un cop acabada l'obra de la façana artificial, vam obrir una quarta cala que ens permetés de conèixer una àrea més extensa i la prolongació de les estructures que havien aparegut dins les cales II i III.

1984 febrer/agost

Amb la tasca realitzada durant aquest període es va donar per acabada aquesta intervenció a la plaça de l'Olivera. Aquests treballs han posat al descobert una seqüència estratigràfica molt completa amb una disposició d'estructures que daten de l'època romana del s. I a.C. fins avui.

2 i 3. *Costa de Capellans*

La costa de Capellans és un carrer que va de la plaça de l'Olivera al carrer de la Croera, vorejant els costats est i nord de la Catedral, amb cases que

tenen la façana anterior mirant a la Seu i els darreres al flanc del turó de la Suda. Es tracta, doncs, d'una zona on s'han fet algunes troballes interessants i susceptible de noves recerques.

Per aquestes raons, entre els anys 1983 i 1985 es va portar a terme una intervenció en dos punts d'aquest carrer, concretament en els solars que corresponien a les cases número 4 i número 5, tots dos ara propietat de l'Ajuntament.

Núm. 4. Durant els treballs d'excavació del 83, es va comprovar l'existència d'unes naus subterrànies. En el sondeig fet a l'interior d'una d'aquestes construccions van aparèixer alguns materials d'èpoques diverses, sense determinar, però, cap context.

Núm. 5. L'any 1985 les obres del pas de ronda que realitzava la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge afectaren aquest solar on, un any abans, l'Ajuntament havia enderrocat un vell edifici que l'ocupava. Aprofitant aquesta avinentesa hi practicàrem una intervenció que es concretà en una àrea molt reduïda (12 m²). Tot i així, els resultats foren molt interessants, ja que es tracta del sol punt de Tortosa estudiat fins ara on els nivells romans són pràcticament els únics que es conserven. Ens situen en el moment més antic de l'establiment romà en aquesta localitat; és a dir, entre la darrera meitat del segle I a.C. i la primera meitat del segle I d.C. És molt remarcable la gran concentració de marmorates d'una qualitat excel·lent.

4. Plaça d'Alfons XII

Al juny de 1986 i amb motiu de l'excavació de la plaça per a la construcció d'un pàrquing subterrani al subsòl, es realitzà una intervenció arqueològica que posà al descobert les restes d'una de les fortificacions per a la defensa de la ciutat, que estava situada extramurs, anomenada la «Mitja Lluna», que va ser utilitzada entre els segles XVIII i XIX. A la mateixa intervenció van aparèixer una sèrie d'inhumacions d'època musulmana situades sobre un estrat d'època romana.

L'estrat romà es trobava a partir dels 4 metres de fondària en els dos sondeigs oberts, a part del sector de la Mitja Lluna que s'excavà en extensió. Dins aquest estrat, únicament s'identificaren les restes d'un petit mur de pedres i fang del qual es conservava la filada inferior, desfet en part en el sondeig 2. Un paviment fet de còdols i un morter molt dolent amb força sorra, es localitzà per sota la fonamentació de la Mitja Lluna.

Part d'un enterrament en fossa, sense caixa ni protecció de cap tipus documentada, aparegué en el sondeig 3 amb un pobríssim aixovar: una gerreta datable entre els segles I d.C. al III d.C.

L'escassíssim material ceràmic trobat a l'estrat romà, ens proporciona un marc cronològic situat entre els segles I d.C. i III d.C., i el muret localitzat en el sondeig 2 datat entre finals del segle II d.C. i principis del III d.C. La

baixa densitat de materials apareguts en aquest estrat ens indiquen que la zona en època romana es trobava allunyada del centre de Dertosa.

5. *Barrugat*

Uns 6 km al nord de la ciutat i a la banda esquerra de l'Ebre, hi ha la partida de Barrugat, que pertany a Bitem, en el mateix terme de Tortosa.

L'any 1931, l'arquitecte Abril i Guanyabens, en la seva publicació *Un capítol de la meua actuació a Tortosa*, es referia a una descoberta de restes arqueològiques que va tenir lloc el 1910 a Barrugat, durant les obres del canal esquerre de l'Ebre.

I més tard, el gener del 1984, en el període en què no s'utilitzava el canal, hom va observar que l'esllavissada de les dues vores, causada per un temporal de pluges, havia deixat al descobert les restes de diverses construccions.

A partir d'aquell moment, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat va iniciar una sèrie d'intervencions per tal de recuperar tot el material arqueològic que es trobava a l'interior del canal i evitar al màxim la destrucció de les parets i altres estructures, sobretot d'unes termes amb l'hipocaust molt ben conservat i amb restes de mosaics, corresponents a una gran vil·la.

Entre les peces aplegades hi ha terrisses fetes a mà, ceràmiques ibèriques tornejades i pintades, ceràmiques de vernís negre, àmfores, sigil·lates, monedes i altres objectes metàl·lics, tègules, tovots, restes d'estuc i fragments de marbre.

6. *Casa Blanca*

Motivada per les obres de millora del traçat de la carretera de l'eix de l'Ebre (CN-230) en el seu primer tram Tortosa-Xerta, ha estat la intervenció entre els mesos de maig i juny de 1986 al jaciment de Casa Blanca, Tortosa, situat a la ribera dreta de l'Ebre, a quatre quilòmetres de Tortosa, a la falda d'un petit turonet que s'apropa al riu.

Les prospeccions prèvies a la intervenció havien posat al descobert restes visibles d'estructures romanes (murs en *vittatum*, paviments en *signinum*, canals, etc.) en el tall realitzat en el terreny en obrir l'actual carretera. Igualment, nombrosos fragments de ceràmica romana es recolliren a superfície en la zona afectada pel nou traçat de la carretera (t.s. hispànica, t.s. africana A i D, *amphorae*, *tegulae*, comuna, etc.).

Atesa l'extensió suposada del jaciment, vista la dispersitat de les troballes, es planificà la realització d'una sèrie de sondeigs de 2 per 2 metres, equidistants una vintena de metres, per delimitar el jaciment al llarg del nou traçat, i conèixer la seva seqüència estratigràfica. El primer i darrer sondeigs aviat ens presentaren l'estrat natural per sota d'un estrat superficial de poca potència (0,10 a 0,20 metres), limitant el jaciment pel nord i el sud.

El segon sondeig ens proporcionà una sèrie d'aportacions ceràmiques alt imperials en els estrats inferiors, a partir del segle I d.C., i unes acumulacions baix imperials i tardanes en els estrats superiors. El tercer sondeig úni-

cament presentà un estrat tardà del segle IV d.C., amb material més antic barrejat, situat directament sobre l'estrat natural que apareixia a 1,50 metres de fondària.

En el quart sondeig aparegueren aviat les restes d'un mur bastit en *vittatum*, del qual es conservava una filada sobre la fonamentació del mateix mur, formada per quatre filades de pedres lligades amb fang. El mur, de mig metre d'amplada i sentit sud-est nord-oest, havia estat aprofitat per a situar-hi un foc. El sondeig fou ampliat per tal de veure l'extensió del mur, i es va trobar un tancament cap al sud-oest en angle recte, i la continuació cap al sud-est d'un mur més petit, de 0,35 metres d'amplada, de pedres i morter, possiblement separació d'algun àmbit no cobert.

En conjunt, s'ha documentat la presència d'un estrat de potència variable entre 1 i 1,70 metres, datat a la segona meitat del segle IV d.C. Per sota d'aquest, s'ha comprovat la presència d'un altre estrat amb aportacions ceràmiques des del segle I d.C., datat en el nivell inferior, al tercer quart del segle I d.C., tot i tenir materials anteriors (sondeig 2).

De tot això es conclou que tenim documentades unes estructures del segle IV d.C. (murs) sobre un aterrament previ, i unes aportacions de materials alt imperial en els nivells inferiors que coincideixen amb els punts de màxima fondària, possiblement provinents de més amunt, on les restes de les estructures que es veuen en el tall de l'actual carretera ens indiquen la presència d'una vil·la.

Amb aquestes dades deduïm que la zona excavada i afectada pel nou traçat de la carretera CN-230 corresponia a una ampliació de la vil·la feta per la banda meridional, apropant-se al riu Ebre, realitzada en un moment encara no precisat del segle IV d.C., tot i que la vil·la es devia trobar en funcionament des del segle I d.C. La presència de materials ceràmics fins al segle V d.C. ens fan perdurar fins aquest moment de l'antiguitat tardana la vida de la vil·la.

CONCLUSIONS

Intentant arribar a unes conclusions, sempre tenint en compte que ens basem en els resultats d'unes excavacions en indrets molt concrets de la ciutat, amb totes les limitacions que comporta una excavació urbana i d'urgència, fem les consideracions següents.

Tot i conèixer el contingut de les fonts històriques antigues, ara per ara no tenim cap element arqueològic que ens evidencii l'existència d'un establiment d'època republicana dins la ciutat. Fins avui hem trobat alguns materials en els nivells inferiors de la plaça de l'Olivera i a la Costa de Capellans (ceràmica ibèrica pintada i de vernís negre Campaniana A) relacionats amb estrats posteriors.

És a partir d'època d'August que trobem un nucli de població ben documentat estratigràficament i relacionat amb estructures. L'exemple més clar

que tenim és el solar de la Costa de Capellans núm. 5, amb l'evidència d'un retall a la roca i la base d'un mur d'*opus caementicium* que possiblement devia ser estucat, elements datables de la primera meitat del segle I d.C. Altres restes alt imperials les coneixem a la plaça de l'Olivera; es tracta també d'estructures no monumentals. A partir d'aquest moment, trobem l'ocupació a la resta dels indrets esmentats.

Aquestes dades ens vénen confirmades per la informació obtinguda en els jaciments de Barrugat i Casa Blanca, on sabem que l'ocupació coincideix en la cronologia, tot i la presència d'elements anteriors.

La numismàtica ens proporciona unes dades que corroboren el que hem exposat anteriorment, així sabem que és a voltants de l'any 45 a.C. que la seca de Tortosa encunya moneda, asos i semis, i més tard a l'època de Tiberi, entre el 14 i el 37 d.C., s'encunya una nova emissió d'asos i semis. L'epigrafia també ens és coneguda a partir d'època alt imperial.

És gràcies a la numismàtica que sabem que en època cesariana Tortosa esdevé *municipium*, però l'evidència numismàtica de la concessió del títol de *colonia*, anys enera presentada, no és avui gens clara.

Pel que fa al baix imperi i a l'antiguitat tardana, únicament s'ha constatat arqueològicament a la plaça de l'Olivera, amb perduració fins al segle VI d.C., i als establiments propers de Barrugat (segle VI d.C.) i Casa Blanca (segle V d.C.).

BIBLIOGRAFIA

- ABRIL I GUANYABENS, J. (1931): *Un capítol de la meua actuació a Tortosa*, pp. 33-34. Tortosa.
- AQUILUE ABADÍAS, J. (1984): «Las reformas augústeas y su repercusión en los asentamientos urbanos del nordeste peninsular», a *Arqueología Espacial*, 5, pp. 95-113. Teruel.
- BAYERRI, E. (1932-1956): *Historia de Tortosa y su comarca*. 8 vols. Tortosa.
- BELTRÁN, A. (1950): *Curso de Numismática. I: Numismática antigua, clásica y de España*, 2.ª ed., pàg. 356. Cartagena.
- BLÁZQUEZ, J. M.^a (1976): *Ciudades Hispanas de la época de Augusto*. «Symp. de ciudades augústeas», pp. 289-313. Zaragoza.
- CALICÓ, F. X. (1979): «Catálogo de monedas antiguas de Hispania» (subasta 18 y 19), pàg. 117.
- CURTO, A.; LORIENTE, A.; MARTÍNEZ, M. A.; ROS, E. (1986): «Resultats de les excavacions arqueològiques portades a terme l'any 1984 a Tortosa (Baix Ebre)», a *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, pp. 115-120, Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- GARCÍA BELLIDO, A. (1977): *La España del siglo primero de nuestra Era (según P. Mela y C. Plinio)*. Col. Austral núm. 744. 2.ª ed. Espasa Calpe. Madrid.

- GENERA MONELLS, M. (1983-84): «El Jaciment de Barrugat: noves dades per al coneixement de la Tortosa d'època romana», a *Pyrenae*, vol. 19-20, pp. 287-288.
- GENERA MONELLS, M. (1984): «Gran Geografia comarcal de Catalunya», vol. XIII. Fund. Enciclop. Cat. El Baix Ebre i el Montsià, pp. 149-151. Barcelona.
- GENERA MONELLS, M. (1985): «Estat actual de la recerca sobre la Dertosa romana», a *Quaderns d'Història Tarraconense*, V, Inst. d'Est. Tarrac. Ramon Berenguer IV, pp. 135-144 i V làms. Tarragona.
- GIL FARRÉS, O. (1966): *La moneda hispánica en la edad antigua*. Madrid.
- GUADAN, A. M. DE (1969): *Numismática ibérica e ibero-romana*. Madrid, I. E. Arqueología (CSIC), pp. 210-211.
- GUADAN, A. M. DE (1969): *La moneda ibérica*. «Catálogo de numismática ibérica e ibero romana». «Cuadernos de Numismática». 2.ª ed., pàg. 106. Madrid.
- HILL, G. F. (1931): *Notes on the ancient coinage of Hispania citerior*, pp. 74, 75, làm. XI. The American Numismatic Society. New York.
- HÜBNER, A. (1859): *Inscriptiones Hispaniae Latinae*. Vol. II, pp. 535-538. Berlín.
- HÜBNER, A. (1905): *Real Encyclopädie der klassischen*, «Dertosa», Vol. V, pp. 246-248. Stuttgart.
- MAYER, M.; RODA, I. (1985): *Consideraciones sobre el conjunto epigráfico de Dertosa*. Actas XVII. C.A.N. (Logroño), pp. 701-737, Zaragoza.
- MAYER, M. (1986): «L'epigrafia romana a Catalunya, estat de la qüestió: darreres novetats», a *Rev. Fonaments*, V, pp. 167-172. Curial ed. Barcelona.
- SCHULTEN, A.; BOSCH GIMPERA, P. (1922): *Avieno. Ora Maritima*. Fontes Hispaniae Antiquae. Univ. Barcelona.
- TARRADELL I MATEU, M. (1976): *Las ciudades romanas en el este de Hispania*. «Symposium de ciudades augústeas», pp. 289-313. Zaragoza.
- TARRADELL I MATEU, M. (1978): *Les ciutats romanes dels països catalans*, pp. 57, 58. R. A. Bones Letres. Barcelona.
- VILLARONGA, L. (1979): *Numismática antigua de Hispania*, pàg. 250. Barcelona.
- VIVES ESCUDERO, A.: *La moneda hispánica*, Vol. I, pp. 17, 18; Vol. II, làmina CXXV. Madrid.
- VIVES, J. (1971): *Inscripciones latinas de la España romana*. Universitat Barcelona. C.S.I.C., Barcelona.